

Наталія ШВЕЦЬ

УПРАВЛІННЯ РИЗИКОМ ЛІКВІДНОСТІ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ УКРАЇНИ

Розглянуто проблеми визначення та управління ризиком ліквідності в банківських установах України. Досліджено вимоги Базельського комітету з банківського нагляду щодо ліквідності банків, проведено ідентифікацію поточної та перспективної ліквідності банківських установ. На прикладі декількох вітчизняних банків розглянуто систему управління ризиком банківської ліквідності в Україні. Запропоновано напрямки вдосконалення системи управління ризиком ліквідності в банківських установах України.

Потрясіння світового фінансового ринку, що розпочалося в середині 2007 р. і продовжується до цих пір, висвітлює вирішальну важливість ліквідності ринку для банківського сектора. Нестача ліквідних коштів у конкретних структурованих продуктах та міжбанківських ринках, а також підвищена ймовірність позабалансових зобов'язань призвела до серйозних проблем з ліквідними коштами для певних банків та втручання центрального банку у деяких випадках. Ці події підкреслили важливість зв'язків між фінансуванням та ризиком ліквідності ринку, взаємозв'язку між ризиком фінансування ліквідності і кредитним ризиком, а також факт того, що ліквідність є ключовою детермінантою надійності банківського сектора.

Ступінь розробленості проблематики перш за все зумовлюється необхідністю адаптації банківського середовища України до міжнародних вимог Базельського комітету з банківського нагляду, які висвітлені у відповідних його публікаціях. Крім того, Національний банк України з метою ефективного управління ризиком ліквідності вітчизняних банківських установ видав численні нормативні акти, основними серед яких є: Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України, затверджена поста-

новою Правління НБУ № 458 від 17 грудня 2007 року [3] та Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, затверджене постановою Правління НБУ № 378 від 26 вересня 2006 року [4]. Проблема визначення та управління ризиком ліквідності банківських установ України розглядається також українськими науковцями, зокрема В. Задніпровською, Е. Потоцькою, К. Супрунович, В. Тичиною та ін., однак цих досліджень недостатньо, щоб говорити про комплексне висвітлення проблем визначення та управління ризиком ліквідності в банках нашої країни.

У нашому дослідженні стояла мета - висвітлити як теоретичні, так і практичні аспекти формування, розвитку та удосконалення систем визначення та управління ризиком ліквідності в банківських установах України з урахуванням вимог Базельського комітету з банківського нагляду, виявити практичні напрямки вдосконалення існуючої вже практики управління банківською ліквідністю в нашій країні.

Оскільки банківський сектор України знаходиться на стадії адаптації до вимог Базельського комітету з банківського нагляду, то і у сфері управління ризиком ліквідності Національний банк України керується документа-

ми Базельського комітету з цього напрямку. Основними з них є публікація комітету від 2000 р. “Належна практика управління ризиком ліквідності у банківських організаціях” та публікація 2008 р. “Ризик ліквідності: управління та завдання нагляду”. Зокрема, в першому документі вказується, що ліквідність банків є здатність банківських установ фінансувати зростання активів та виконувати зобов'язання, коли надходить строк їх погашення [1, 3]. В рамках цього визначення закладене припущення, що зобов'язання будуть виконані “за розумною ціною”. Управління ж ризиком ліквідності, як стверджується в наступному документі, покликане забезпечити здатність банку продовжувати це робити. Це включає виконання невизначених зобов'язань з грошових потоків, які залежать від зовнішніх подій та від поведінки інших суб'єктів. Фундаментальна роль у забезпеченні трансформації погашення короткострокових депозитів у довгострокові кредити робить банки вразливими до ризику ліквідності, того ризику, що вимагає на випадок дострокового погашення – здатності залучати нові зобов'язання або ліквідні активи [2, 4].

Національний банк України постійно здійснює нагляд за ризиком ліквідності вітчизняних банківських установ. Так, згідно з річним звітом банківського нагляду в Україні за 2009 р., протягом звітного періоду спостерігалось зростання високоліквідних активів банківських установ України на 20,9% до 96 млрд. грн. [9].

Значення нормативів ліквідності станом на 01.01.2010 становили:

- норматив миттєвої ліквідності (Н4) – 64,45% за норму не менше 20,0% (на початок року – 56,73%);
- норматив поточної ліквідності (Н5) – 72,90% за норму не менше 40% (70,19%);
- норматив короткострокової ліквідності (Н6) – 35,88% за норму не менше 20% (37,83%) [5].

Отже, можна стверджувати про задовільний сучасний стан ліквідності банківської системи України.

Процес управління ризиком ліквідності в банківській установі організується за наступною схемою: ідентифікація ризику, кількісна та якісна оцінки, планування, лімітування ризику [5, 16]. Ідентифікація ризику ліквідності – це ризик нестачі активів для своєчасного виконання зобов'язань. Усередині цього виду є дві складові, що розрізняються за періодом виникнення ризику (строкам активів і пасивів), виникаючим наслідкам, методам усунення розриву між активами й зобов'язаннями. Це ризик поточної ліквідності і перспективної ліквідності, характеристика яких наведена в табл. 1.

Етап другий – кількісна й якісна оцінки ризику ліквідності. Якісна оцінка – це словесний опис рівня ризику від низького до неприпустимого. На відміну від процесу управління кредитним ризиком банки звичайно не витрачають час на спеціальне ранжування ризику ліквідності. Але політика в області ліквідності, хоча й не описана спеціально, є в кожному банку. У табл. 2 наведено приклад якісної оцінки ризиків ліквідності.

Кількісна оцінка – це оцінка у грошових одиницях рівня ризику для визначення межі втрат і включення цієї суми в бізнес-план банку. Сума можливих втрат складається із втрат від дострокової реалізації високоліквідних активів, позапланового отримання міжбанківського кредиту, відмови від видачі кредитів тощо. Збиток репутації банку від несвоечасного проведення розрахунків прорахувати складніше, оскільки наявність так званої “300-ї форми” загрожує відкликанням банківської ліцензії, що гірше всіх можливих штрафів.

Для того, щоб визначити суму можливих втрат, необхідно спочатку створити базу для розрахунку нестачі коштів, що є причиною виникнення ризику ліквідності.

Таблиця 1

Ідентифікація ризику ліквідності банківської установи*

Вид ризику	Склад ризику	Види активів і пасивів, що беруть участь у розрахунку	Методи усунення розривів ліквідності
Ризик поточної ліквідності	Нестача вільних коштів для проведення поточних платежів, що може мати наступні наслідки: ріст видатків на залучення позапланового міжбанківського кредиту (МБК); неoderжаний прибуток або збиток за рахунок дострокової реалізації високоліквідних активів і відмови від запланованого розміщення; "300-а форма" – збиток репутації банку.	Активи: коррахунки й каса, активи, розміщені на строк до 1 місяця; Пасиви: непостійна частина пасивів до запитання й термінові пасиви, залучені на строк менше 1 місяця.	Залучення короткострокових джерел. Відмова від запланованого розміщення коштів. Продаж високоліквідних активів.
Ризик перспективної ліквідності	Виникнення ризику поточної ліквідності в перспективі. Виникнення відсоткового ризику в перспективі.	Всі активи й пасиви, розбиті на термінові групи.	Зміна політики проведення активно-пасивних операцій.

* Складено автором

База для визначення ризиків ліквідності – це зобов'язання банку й відповідні їм активи. Активи й пасиви поділяються на групи для аналізу відповідності їх один одному. Практика показує, що оптимальним варіантом є виділення впливаючих груп: 1 день, до 7 днів, 7–14 днів, 14 днів – 1 місяць, 1–3 місяці, 3–6 місяців, 6 місяців – 1 рік, понад 1 рік. Ризики поточної ліквідності виникають за терміновими групами до 1 місяця, ризики перспективної ліквідності – за сукупністю термінових груп.

Віднесення до тієї або іншої термінової групи повинне здійснюватися не механічно, а аналітично. Так, клієнтські кошти "до запитання" повинні бути поділені на змінну й

умовно-постійну частини. При цьому змінна частина клієнтських залишків має бути повністю забезпечена коштами на коррахунках, умовно-постійна частина коштів "до запитання" може бути переведена в більш далеку термінову групу. Ця частина пасивів повинна періодично аналізуватися й перераховуватися.

Аналітичний підхід необхідний і при формуванні інших груп активів і пасивів, коли враховується не конкретний строк кожного депозиту або позички, а середній строк цілого проекту. Наприклад, банк здійснює програму кредитування приватних осіб. В день видається й гаситься декілька кредитів, строки їх становлять від 1 дня до 1 року.

Таблиця 2

Рівні ризиків ліквідності банку*

Рівень ризику	Характеристика розриву між активами й пасивами
Низький рівень	Розрив незначний або не існує взагалі
Помірний рівень	Розрив існує, але закривається без особливих проблем і затрат
Високий рівень	Розрив значний, закриття його вимагає великої напруги і може призвести до збитків
Неприпустимий рівень	Розрив настільки великий, що може призвести до незворотних наслідків

* Складено автором

Необхідно визначити загальну суму цієї складової кредитного портфеля й середній строк і в такому вигляді внести в розрахунок. Так само треба поступити й з депозитами приватних осіб, якщо їх є велика кількість.

Необхідно відзначити особливості включення в розрахунок ліквідності деяких статей активів, які за своїм складом є активами, що підтримують ліквідність (кошти в касі й на коррахунках), а по суті – терміновими вкладеннями в певний вид бізнесу. Кошти, вкладені в даний інструмент, існують у вигляді залишків на коррахунках, але при цьому вони не можуть бути використані для проведення клієнтських платежів. Дохід за угодами “форекс” утвориться в результаті конвертації, і якщо гроші витратити, то конвертації не відбудеться й може виникнути збиток за операцією.

Ризик ліквідності виникає тоді, коли активи за строками перевищують пасиви. Якщо активи коротші пасивів, то ризик не виникає (табл. 3). У групі “1 день” надлишок ліквідності покриває дефіцит ліквідності по більш довгих групах “до 7 днів” і “14 днів – 1 місяць” в сумах відповідно 30 і 20. Таким чином, надлишок більш коротких активів покриває дефіцит більш довгих. У результаті розриву ліквідності немає (табл. 3).

Результатом вивчення ризиків ліквідності повинно стати встановлення двох лімітів: ліміту поточної ліквідності й ліміту

перспективної ліквідності. Передбачається, що перший має існувати у вигляді абсолютної суми – граничного розміру дефіциту ліквідності (перевищення зобов'язань над активами). Другий – у вигляді відносного показника: граничного коефіцієнта дефіциту ліквідності, що представляє собою співвідношення дефіциту ліквідності наростаючим підсумком до активів банку.

Як ліміт поточної ліквідності пропонується встановлювати граничну суму дефіциту ліквідності на строк до 1 місяця. Підтримка ліміту забезпечується розрахунком обсягу непрацюючих активів (коррахунок і каса), які повинні забезпечувати розрахунки за коштами “до запитання” і терміновими коштами. Розрахунок обсягу непрацюючих активів повинен здійснюватися за формулою:

$$\text{Обсяг непрацюючих активів} = \text{Змінна частина коштів "до запитання"} + \text{Частка термінових коштів, що компенсує ризик їх позапланового вилучення}$$

Ліміт перспективної ліквідності – це агрегований показник, граничний коефіцієнт дефіциту ліквідності. Він розраховується за формулою:

$$\text{Граничний коефіцієнт дефіциту ліквідності} = \frac{\text{Дефіцит ліквідності}}{\text{Чиста валюта балансу банку}} * 100\%$$

Розрахунок дефіциту ліквідності проводять шляхом підсумовування дефіцитів ліквідності за всіма терміновими групами, включаючи групи до 1 місяця (що використовують для розрахунку поточної ліквідності). При цьому надлишок ліквідності за більш короткими групами покриває дефіцит за більш довгими групами, але не навпаки. Ліміт встановлюється у відсотках.

Таблиця 3
Приклад розрахунку розриву ліквідності банку

Строки	Актив	Пасив	Перевищення активу над пасивом
1 день	100	50	50
до 7 днів	70	100	-30
7–14 днів	100	100	–
14 днів – 1 місяць	80	100	-20
Разом	350	350	–

* Складено автором

Спосіб підтримки ліміту – це зміна політики у сфері залучення й розміщення банківських ресурсів (пролонгація, або обмеження кредитів, залучення й повернення депозитів).

Стратегія банку щодо управління активами й пасивами безпосередньо впливає на планування ризику ліквідності й відповідних лімітів. Розмір ліміту визначається політикою банку в сфері ліквідності – консервативної або агресивної. В першому випадку дефіцит поточної ліквідності відсутній і ліміт дорівнює 0. У другому випадку (якщо дефіцит планується погасити за рахунок залучення МБК або реалізації високоліквідних активів) він повинен дорівнювати обсягу можливого залучення МБК і обсягу коштів від продажу високоліквідних активів. Той же принцип використовується при встановленні нормативів перспективної ліквідності.

Консерватизм політики банку передбачає відсутність розриву між активами й пасивами в рамках однієї термінової групи або розміщення на коротші строки, ніж строки залучених пасивів. При цьому ліміт перспективної ліквідності буде близький до 0. Агресивна політика передбачає збільшення ліміту перспективної ліквідності, тобто збільшення рамок, у які строки активів можуть перевищувати строки пасивів. Верхня межа відхилень повинна бути такою, щоб до моменту досягнення термінової групи “до 1 місяця” розрив входив в рамки ліміту поточної ліквідності.

Проілюструємо на прикладі деяких вітчизняних банків управління ліквідністю на практиці. У банку “Фінанси та кредит” управління ліквідністю здійснюється двома способами: шляхом управління активами і управління ліквідними позиковими коштами [6]. Управління ризиком ліквідності базується на управлінській звітності банку, яка в свою чергу опирається на аналіз динамічних і статичних розривів активів і пасивів за термінами погашення (GAP-analysis), аналіз

волатильності стабільної частини поточних пасивів і строкових коштів клієнтів банку, встановлення і контроль лімітів на гар-розриви за термінами.

Розрахунок і контроль цих показників проводиться щомісяця, з урахуванням достатнього і критичного стану розривів мультивалютно і за основними видами валют. Контроль здійснюється консолідовано, в розрізі головного банку і філій. Для оцінки й аналізу фактичного рівня ліквідності і платоспроможності банк використовує обов’язкові вимоги норм економічних нормативів, встановлених НБУ для регулювання діяльності банків і внутрішні ліміти ризику ліквідності.

Внутрішні ліміти ризику ліквідності встановлюються Комітетом з питань управління активами та пасивами (КУАП) банку за пропозицією департаменту ризик-менеджменту і переглядаються не рідше 1 разу на рік.

При моніторингу ризиків ліквідності і платоспроможності банком значна увага надається:

- динаміці частки високоліквідних активів в чистих активах (каси, засобів на коррахунках), стану розривів активів і пасивів за термінами;
- стану стабільної частини ресурсної бази і її волатильності;
- терміновості депозитів юридичних і фізичних осіб з точки зору терміну погашення з урахуванням їх оборотності;
- коефіцієнту співвідношення наданих кредитів до залучених депозитів;
- сальдо між розміщеними і залученими коштами на міжбанківському ринку і його частки в зобов’язаннях банку;
- стану платоспроможності;
- фактичному значенню показника миттєвої і поточної ліквідності;
- якості кредитного портфеля: оцінці оборотності кредитів, які працюють в режимі овердрафту; динаміці прострочених і сумнівних кредитів;

- якості портфеля цінних паперів (корпоративних, державних);
- частці відкритої валютної позиції в чистих активах банку.

В іншому вітчизняному банку Укргазбанк визначається, що ризик ліквідності – це наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання у належні строки, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат [7]. Основним органом управління ризиком ліквідності в банку є правління, до повноважень якого належить формування політики з управління ліквідністю, затвердження відповідних політик та процедур. Комітет з питань управління активами та пасивами (КУАП) є виконавчим комітетом правління, серед його функцій – втілення політики управління ліквідністю, прийняття поточних рішень щодо управління ліквідністю, затвердження внутрішніх лімітів банку. Управління ліквідністю в банку розподіляється на 3 складові: щоденне управління ліквідністю, поточне управління ліквідністю та довгострокове управління ліквідністю. Управління миттєвою ліквідністю здійснюється казначейством банку шляхом аналізу залишків на кореспондентських рахунках на початок дня, даних платіжного календаря щодо надходжень та відтоку коштів, планів підрозділів головного банку та філій банку за операціями протягом дня, інформації про рух коштів на рахунках клієнтів. Управління поточною ліквідністю (строком на 1 місяць) здійснюється департаментом ризик-менеджменту шляхом визначення потреб банку у ліквідних коштах – при цьому застосовується метод джерел і використання коштів, який полягає у визначенні величини розриву ліквідності протягом заданого періоду, що дорівнює різниці між очікуваними надходженнями і потенційними відтоками грошових коштів. Управління

довгостроковою ліквідністю (на строк більше 1-го місяця) здійснюється департаментом ризик-менеджменту за методом ресурсного розриву (шляхом оцінки ступеня невідповідності строкової структури активів строковій структурі пасивів).

На рівні регулювання банківської діяльності Національний банк України вживає заходи з удосконалення існуючої системи управління ризиком ліквідності банків. Так, нова редакція інструкції НБУ про порядок регулювання діяльності банків в Україні (постанова Правління НБУ № 458 від 17 грудня 2007 року) передбачає, що довгострокові активні операції, здійснені з перевищенням термінів розміщення над термінами залучення коштів, при розрахунку адекватності регулятивного капіталу українських банків будуть додатково зважуватися на коефіцієнт ризику 50%.

Частина банківської спільноти вважає, що ускладнення Національним банком України вимог до банків щодо покриття ризику ліквідності, передбачене постановою № 458, може призвести до уповільнення темпів іпотечного кредитування. На їхню думку, її вплив відчують усі банки, що активно кредитували іпотеку на термін понад три роки. У короткостроковій перспективі це призведе до того, що частина банків змушена буде скоротити темпи іпотечного кредитування, або зупинити його взагалі до приведення адекватності капіталу відповідно до нормативних вимог. Внаслідок скорочення кредитної пропозиції на ринку ставки за кредитами, особливо за доларовою іпотекою, помітно зростуть [8].

Разом з тим фахівці вважають, що заходи НБУ з ускладнення нормативних вимог до адекватності капіталу є своєчасними. Через те, що основна частина іпотечного та автокредитування в Україні здійснюється в доларах США, а здатність українських банків залучати доларові де-

позити на внутрішньому ринку постійно знижується через знецінювання долара, тоді як можливість для прямих запозичень на зовнішніх ринках украї проблематична через недовіру між фінансистами, спричинену невизначеністю долі іпотечної кризи в США, створюється валютний ризик, що і був врахований згаданою постановою НБУ. Крім того, Нацбанк ухвалив, що при розрахунку показника адекватності регулятивного капіталу до сумарних активів і певних позабалансових інструментів, зважених за ступенем кредитного ризику, додається сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами і банківськими металами.

Отже, на основі вищезазначеного можемо зробити наступні висновки. Відповідно до міжнародних фінансових подій система управління ризиком ліквідності банківських установ України посідає одне з вирішальних місць. При цьому в здійсненні регулятивних функцій щодо ліквідності банків Національний банк України керується як вимогами Базельського комітету з банківського нагляду, як основного міжнародного регулюючого органу в банківській сфері, так і власними обмежувальними критеріями (нормативами ліквідності).

Аналіз процесу управління ризиком ліквідності банківських установ в теорії і на практиці дає змогу стверджувати, що банківські установи України загалом дотримуються необхідної схеми управління ризиком ліквідності, яка включає ідентифікацію ризику, кількісну та якісну оцінки, планування та лімітування ризику, однак внутрішні ліміти ризику ліквідності встановлюються раз на рік, що в сучасних умовах постійних змін у фінансовому середовищі, на нашу думку, небезпечно. Ліміти ризику хоча б перспективної ліквідності повинні переглядатися щонайменше 2 рази на рік.

Враховуючи вимоги часу та міжнародної банківської спільноти, Національний банк України посилює вимоги до банківських установ щодо дотримання ними відповідного рівня ліквідності, хоча з іншого боку це негативно впливає на стан довгострокового кредитування в країні. Завдання банківської системи України на сучасному етапі полягає у залученні "довгих" вільних грошових ресурсів. Для цього необхідно, насамперед, забезпечити стабільність інфляційних процесів у нашій країні (що, зрозуміло, силами лише банківської системи неможливо зробити), а також зацікавити потенційних вкладників у довгостроковому вкладанні коштів шляхом надання додаткових гарантій та певних пільг. Крім того, вирішальне значення у забезпеченні перспективної ліквідності банківських установ України належить Нацбанку, який, залучаючи "довгі" гроші на зовнішніх ринках під державні гарантії, може забезпечувати банківську систему ліквідними коштами на певні складні фінансові періоди.

Література

1. Документ Базельського комітету з банківського нагляду "Надійна практика управління ліквідністю в банківських організаціях" (*Sound Practices for Managing Liquidity in Banking Organisations*), BCBS, February 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ/bcbs69.htm>
2. Документ Базельського Комітету з питань банківського нагляду "Ризик ліквідності: управління та завдання нагляду" (*Liquidity Risk: Management and Supervisory Challenges*), BCBS, February 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bis.org/publ>
3. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України, затверджена постановою Правління НБУ від 17 грудня 2007 року №458 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

4. Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України, затверджене постановою Правління НБУ від 26 вересня 2006 року №378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
5. Матеріали Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Econom_norms
6. Матеріали банку “Фінанси та кредит” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fc.kiev.ua/uk/about/annual_report_2006
7. Матеріали Укргазбанку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrgasbank.com/ukr/corporate_management/risk_control
8. Матеріали фінансових новин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua>
9. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>
10. Супрунович К. Управління ризиком ліквідності. Ризик-практикум // Банківська справа. – 2002. – № 7 – С. 15–18.